

Õigeusu (ortodoksi) kirik

Õigeusk ehk ortodoksia on algupärane, Kristuse poolt antud ja tema jüngritele pärandatud Jumalani jõudmise Tee. See on Tee, millel käimist alustasid Kristuse õpilased ja mida on käidud kogu maailmas juba ligemale kaks aastatuhandet. Kristluse varaseim nimetus oligi *Tee* (Ap.19:23, Ap.24:22). Kristus ise ütles: " Mina olen Tee, Tõde ja Elu ".

Nii nagu kõik siin maailmas muutub, nii on ka ortodoksi Kirik kujunenud ja muutunud läbi aastasadade. Muutumatuks on jäänud vaid **õpetus - sisu**.

Mis on ortodoksia **olemus**? Eelkõige on see **elav traditsioon**, mis on säilitanud oma algse puhtuse.

Õigeusu tegelikkus ei ole mitte niivõrd muinasaegadest pärit tavade ja sõnavormelite täht-täheline järgimine, kuivõrd **Püha Vaimu isiklik ja vahetu kogemine nüüd, siin ja praegu**. See on Tee, mis võimaldab igapäev isiklikult ja elavalt kogeda *Elavat Jumalat*.

Ortodoksi õpetuse järgi on inimene läbi teinud **pattulangemise ja lunastatud Jeesuse Kristuse ristisurma ja õpetuse läbi**.

Kristuse elu, õpetus ja ristisurm ning Ülestõusmine, kui kogu ortodoksi õpetuse kõrgpunkt - on kesksed kogu õigeusu liturgilises ja sakramentaalses elus.

Õigeusu Kirik rõhutab inimese ja Jumala ühinemise võimalikkust *juba siin*, maises elus. Selle eelduseks on inimese **sisemine teadlik ärapöördumine eelnenud ekslikust elust ja pöördumine Jumalast täidetud, valgusküllase elu poole**. **See on tahteakt, mis nõuab meilt igapäevast tööd iseendaga, puhastumist ja palvetamist.**

Õigeusk loeb oma usu allikateks **Pühakirja - Piiblit ning Püha Pärimust - Pühade Kirikuisade õpetusi**.

Õigeusu traditsiooni ei saa pidada ühegi rahvuse (rahva) ainuosaks. Oma olemuse poolest ei sula see kokku ühegi rahvaga, kuna sellel puuduvad kitsalt rahvuslikud juured nagu näiteks judaismis.

Seepärast on ekslik nimetada kirikuid rahvuse järele, näiteks vene õigeusk, kreeka õigeusk, ameerika õigeusk jne. Need nimetused tähistavad pigem kiriku asukohamaad, kus kirik on saanud traditsiooniliseks.

Meil Eestimaal juurdunud "vene usk" on oma olemuse poolest ekslik. Traditsioon on pärit **Bütsantsist** ja sealt levinud üle maailma.

Igal kirikul on aegade jooksul tekkinud ka omad **rahvuslikud jooned**, mis väljenduvad eelkõige arhitektuuris, kirikumuusikas ja tavades. **Õpetuse olemus aga ei muutu**. Nõnda on lood ka Eesti Apostlik-Õigeusu Kirikuga.

Õigeusu traditsioonis puudub ühtne keskus, nagu on Rooma-Katoliku Kirikus.

Õigeusu Kirikud on iseseisvad ning on juhitud kas **patriarhi, metropoliidi** (teatud autonoomse piirkonna pea) või **peapiiskopi** poolt.

Maailmas eksisteerib kaasajal 15 autokefaalset (iseseisvat) Õigeusu Kirikut.

Kirikujuhtidest kõrgemaks peab ortodoksne kirikumaailm **Ülemaailmset**

Kirikukogu. Õigeusu Kirik tunnistab ainult **seitset esimest Kirikukogu**, mis toimusid enne 1054.a. kirikulõhet Rooma ja Bütsantsi vahel.

Lõhestumise tulemusena eraldusid üksteisest Rooma - Katoliku ja Bütsantsi Ortodoksne Kirik.

Vanimad õigeusu patriarhaadid on **Aleksandria, Antiokia, Jeruusalemm, Konstantinopol ja Rooma.**

X sajandil jõudis ortodoksi traditsioon ka **Venemaale**, mil Kiievi suurvürst **Vladimir** ennast ja lähikondlasi Bütsantsi vaimulike poolt ristida lasi. Selle sündmusega, mis toimus aastal **988** pandi alus õigeusu traditsioonile Venemaal.

Maailmas on praegusel ajal umbes 100 miljonit õigeusklikku (ortodoksi), neist kõige enam Venemaal ja Kreekas. Traditsioonilised õigeusu kirikud on Etioopias, Gruusias, Armeenias, Rumeenias, Bulgaarias.

Misjonitegevuse tagajärjel on õigeusu kirikud tegutsemas Jaapanis, Hiinas, mitmes Aafrika riigis. USAs on Euroopast väljarändamise tulemusena tekkinud mitu õigeusu kogukonda. Suurim neist on Orthodox Church of America(põhiliselt kreeklastest koosnev).

Olulise osa õigeuskliku kirikuaastast moodustavad **paastuajad**. Aastas on 4 pikka paastuaega, pikimad neist **Suur Paast, Jõulupaast, Jumalaema paast ja Apostlite paast**. Lisaks on paastupäevadeks iganädalased **kolmapäev** ja **reed**.

Paastu sügavam mõte on puhastuda nii hingeliselt, kui ka füüsiliselt. Läbi paastumise arendame endas alandlikkuse, pühendumise ja teenimise vaimu.

Paastu ajal süüakse lihtsaid taimetoite. Keelatud on liha ja piimatooted

Silmapaistvalt tähtis osa õigeusu traditsioonis on kloostritel.

Kloostrid on olnud juba aastasadu vaimse elu keskusteks, kuhu on tavaks korraldada palverännakuid. Kloostrielanike elu on täidetud **töö ja palvega**, mida osatakse teadlikult liita õnnistusttoovaks tervikuks.

Väga rikas on õigeusu **palvepraktika**.

Kasutatakse põhiliselt pärimuslikke, Pühadelt Kirikuisadelt säilinud palveid.

Keskseks palveks on Kristuse poolt antud " **Meie Isa** " - palve. Samuti " **Taevane Kuningas** ", Usutunnistus, palved Neitsi Maarjale, pühakutele jt.

Kloostrites kasutusel olnud ja sealt kogudustesse levinud **Jeesus-palve** traditsioon on väga vana. Seda palvet on mungad kasutanud aastasadu, ühendades seda igapäevase tegevusega.

Õigeusk Eestis

Õigeusu traditsioon jõudis Eestimaale esmakordselt **XI sajandil** ning oli seega esimene ristiusu vorm, mis siia maale jõudis. Kroonikate järgi tekkisid esimesed kogudused juba 1030.a.

Teadaolevalt olid esimesed kogudused **Tartus**(2) ja **Tallinnas**(1). Kuna ajaloosündmused kulgesid oma rada, ei jäänud õigeusu traditsioon siia kauaks püsima. See asendati saksa ristisõdijate poolt **katoliikliku** maailmavaatega.

Tollest ajast pärinevad ka Eesti esimesed märtrid (usukannatajad). 1472.a. uputati Emajõe **preester Issidor** koos 77 koguduseliikmaga, kes ei olnud nõus usku vahetama.

Õigeusu taastulemisest Eestimaale võime rääkida seoses 1840.aastate keskpaiga sündmustega.

See oli ränk ikalduste periood, mil rahvas oli Balti-Saksa mõisnike maksukoorma all nõrkemas. See oli olukord, kus rahva meeleheide oli suureks kasvanud. Ja selles olukorras otsustasid Lääne-Eesti ja Saarte kihelkondade vanemad minna **Riiga kuberner**i jutule. Kuid saatuse tahtel ei olnud kuberneri parajasti Riias ja vanematekogu sai hoopis õigeusu piiskopi jutule, kes vanemad meelsasti ära kuulas ning kõrgemal pool nende mure lubas ära rääkida. Kuidas kostmisega lood hiljem olid, selle kohta andmed puuduvad. **Kuid tookordne Riias-käik sai algtõukeks õigeusu Kiriku uuele tõusule Eestimaal, täpsemalt Liivimaa kubermangus.**

Õigeusu jumalasõna oli algul võõrkeelne - teenistus oli **kirikuslaavi keeles.**

Esimene eestikeelne jumalateenistusraamat ilmus 1852.a. ning üsna pea hakati eesti soost mehi vastu võtma Riia Vaimulikku kooli. Nimetatud kool rajati 1847.a. ja nimetati hiljem ümber Riia Vaimulikuks Seminariks. Seminaris on õppinud mitmed I Eesti Vabariigi aegsed ühiskonna- ja kultuuritegelased, muuhulgas president Konstantin Päts.

Aastaks 1900 oli eesti soost vaimulike arv tõusnud üle 60%. See tähendas aga, et jumalasõna oli **enamikus kirikutest eestikeelne.** Võrdluseks olgu toodud, et luterliku vaimulikkonna eesti soost pastorite protsent jõudis kuuekümmeni alles 1930.aastatel.

1934.a. seisuga oli Eesti Apostlik- Õigeusu Kirikus 158 kogudust 212 764 liikmega (s.o. 20% kogu elanikkonnast).

1938.a. oli EAÕ Kirikus 183 vaimulikku : 3 piiskoppi, 55 ülempreestrit, 95 preestrit ja 30 diakonit. Tegutses 1 meesklooster (Petseris), 2 naiskloostrit (Kuremäel ja Narvas), 1 abiklooster (Tallinnas) ja vaimulik seminar.

Tartu Ülikooli Usuteaduskonnas oli õigeusu õppetool. Konservatooriumi juures tegutses õigeusu kirikumuusika haru.

Peale Eesti okupeerimist represseeriti 45 vaimulikku, osa neist mõrvati. Enamlaste poolt mõrvati 1918.a. ka esimene eesti soost **piiskop Platon** (Kuhlbusch), kes kanoniseeriti 2001.a.

Enne teist okupatsiooni 1944.a. oli EAÕK järjepidevuse säilimiseks sunnitud kodumaalt lahkuma kirikupea **metropoliit Aleksander** (Paulus, surn.1953.a. Stockholmis) koos 22 vaimulikuga.

Pagulusse siirdus ka 8000 õigeusklikku, kes moodustasid õigeusu kogudusi üle maailma.

Praeguseks tegutseb Eestis 88 õigeusu kogudust, millest 60 kuulub autonoomsesse Eesti Apostlik-Õigeusu Kirikusse.

EAÕK kirikupeaks on alates 1999.a. Tallinna ja kogu Eesti ÜP metropoliit Stefanus.

49. ÕIGEUSU KIRIK MEIE MAAL KUNI AASTANI 1848

11. sajandist on teateid kahest kirikust, mille venelaedehitasid vallutatud Tartusse (vt. § 4). Vene kaupmeestel olid kirikud Vana-Liivimaa suuremates linnades (Riia, Tallinn, Tartu). 1570. a. paiku pühitseti *Tartu ja Viljandi piiskopiks* Petseri kloostris *arhimandriit Kornili*, kelle tegevusest piiskopina puuduvad lähemad teated (vt. § 32; vrd. Angermann). Petseri klooster asutati 1470ndatel aastatel asustamata alale väljaspool Vana-Liivimaa piire.

Taani ja Rootsi ajal oli luterlik kirik meie maal riigikirikuks. Venemaal oli riigikirikuks Vene Õigeusu Kirik. Vene aja alguses kindlustas Peeter I luterlikule kirikule meie maal täieliku vabaduse, kusjuures ka venelastel pidi olema õigus oma usule. Linnades olid venelastel juba Rootsi ajal mõned kirikud, kuid ka maale oli patriarh Nikoni ja Peeter I ajal vana- ja õigeusulisi venelasi tulnud. Vene Õigeusu Kiriku poolt tagakiusatud vanausulised rändasid välja Peipsi läänekaldale 17. saj. lõpus. Aastatel 1710-1719 oli neil Rāpinas oma klooster (Tiik 1969:107j).

A. 1646 oli *Tormas* 33 vene peret. Mõned varasemad sisserändajad olid talusulasteks. Hiljem tuli *Mustveesse* vene käsitöölisi, müürseppi, puuseppi, ehitajaid, kalureid ning siia ehitati kirikuid vana-, ühis- ja õigeusuliste kogudustele. Peipsi ja Pihkva järve kaldal, eriti Oudova maakonnas ja Petseri kloostrile kuuluvail maadel leidis ka eestlasi, kes olid riigikiriku liikmed. Nende jaoks asutati *Tailova* kogudus, mille kivikirik ehitati a. 1697. *Rāpina* õigeusu kogudus asutati a.1752. *Vārskas* kogudus, mille liikmeist pooled kõnelesid eesti keelt, asutati a. 1759; selles koguduses oli ametis ka eesti soost preestreid^{13a}.

Nimetatud kogudused asusid meie maa idaosas; üksikuid õigeusulisi leidis aga ka sisemaal, nii ajutisel tööl kui püüasukadena. Kus õigeusu preester koha peal puudus, pöörduiti ka luterlike pastorite poole vaimulike talituste, eriti ristimise asjus. See põhjustas mõnel pool õigeusu preestrite kaebusi..

Ristimiskeelud luterliku kiriku vaimulikele. 24. VII 1747 ilmus Valitseva Sinodi ukaas, mis keelas luterlikel vaimulikel ristida õigeusuliste vanemate lapsi. Kui Eestimaa konsistoorium a. 1793 pöördus kubermangu valitsuse poole küsimusega, kuidas tuleb toimida sega-abielupaaride laste ristimise asjus, saadi (1794) vastuseks, et ka nende laste ristimine on luterlikel vaimulikel keelatud. 1832. a. kirikuseadus kordas neid keelde ning määras üleastujaile ranged karistused, isegi Siberisse saatmise.

Massiline usuvahetus Liivimaal 1845-48¹⁴. Aastal 1835 pakkus keiser Kuramaa juutidele soodsat ümberasumise võimalust Hersoni kubermangu. Seepeale hakkas Riiga voolama hulgana maarahvast, kes soovis samuit välja rännata. Tekkisid rahutused, mis sõjaväe abiga maha suruti. Kindralkuberner parun *Carl Magnus von der Pahlen* keeldus väljarännata soovijaid vastu võtmast.

Piiskop Irinarh Riias. Riia vene kirik (end. rootsi garnisoni kirik) allus Pihkva piiskopile. A. 1836 pandi selle piiskopkonna vikaarina Riias ametisse piiskop Irinarh. Seda põhjendati vajadusega võidelda vanausuliste vastu, kellel oli suur poolehoid Riia eeslinnades elavate venelaste hulgas

Kui väljarännust huvitatud talupojad tulid Irinarhi jutule¹⁵, kuulas see nad ära ning laskis nende kaebused üles kirjutada. Rahva hulgas äratas see lootust, et riigikiriku abiga avaneb ehk võimalus Liivimaal valitsevast viletsusest pääseda ning kusagil kaugel *hingemaad* saada. Selleks oldi valmis riigikiriku liikmeks astuma. Aadli nõudmisel, kes sündmuste arengut rahutusega jälgis, paigutati Irinarh varsti (1841) ümber Pihkvasse. Tema järglasena määrati a. 1842 piiskopiks Moskva Vaimuliku Akadeemia rektor *Filaret*. Samal aastal hakati Pihkva Vaimulikus

Seminaris õpetama läti ja eesti keelt, a. 1843 tõlgiti neisse keeltesse õigeusu palveraamat ja katekismus. A. 1851 avati Riias seminar õigeusu preestrite ettevalmistamiseks.

Aastatel 1844-45 muutus Liivimaa talurahva olukord väljakannatamatuks, sest mitu ikaldusaastat olid toonud kaasa tõelise näljahäda. Kui nüüd talupojad uuesti "keisri usu" piiskopi jutule voolasid, asendas valitsus saksa soost **kindralkubeneri** vene kindrali **Jevgeni Goloviniga**, kelle loal vallandus tõeline usu- (õigemini küll ainult kiriku-)vahetuslaine: 1848. a. kevadel teatas Riia piiskop, et a-tel 1845-48 oli 65 683 eestlast ja 40 397 lätlast (kokku seega ligi 106 000 isikut ehk umbes 13 % talupoegadest) astunud riigikirikusse. Liivimaa eesti osas olid elamistingimused märksa viletsamad läti ala omadest, ning seal esines usuvahetust ka järgnevatel aastatel (1897 a-ni astus riigikirikusse veel 26 000 eestlast, aga ainult 6 000 lätlast). Paljud vahetasid kirikut ka protestiks kohalike pastorite vastu, kes hoidsid mõisnike ja aadli poole. Eesti alal oli vähem eesti soost maapastoreid kui läti alal läti soost (veel a. 1892 vastavalt 8 ja 16, kuna 80 olid saksa soost).

Eesti alal olid ülemineku keskusteks õigeusu kirikud Rāpinas, Võrus, Mustvees, Tartus ja Kuressaares, kusjuures liikumine kulges kagust lääne suunas. Kõige suurem oli üleläninute protsent Saare- (29,8) ja Pärnumaal (27,7), kihelkondades kõikus see 2,6 (Viljandi) ja 77,1 (Tõstamaa) vahel^{15b}. 1848. a. novembris oli Eestis 46 õigeusu kogudust; uute kirikute ehitamine võttis muidugi aega.

52. RAHVAKOOLIDE ARENG 1840-87

Visitatsioonid ei olnud sajandi teisel poolel luterlikus kirikus eriti sagedased, sest õpetajatesinodeid peeti igal aastal, aasta-aruandeid esitati korrapäraselt ja kirikuelu kulges enam-vähem normaalselt. See lubas koondada tähelepanu koolidele.

Talurahvaseadustes (eriti Liivimaa omas 1819, mis laienes ka Saaremaale) oli juttu rahvakoolide tegevusest. 1819. a. seadus pani maksma koolisunduse: iga laps pidi alates 10. eluaastast koolis käima, koolide ülalpidajaiks pidid olema vallad. Koolide korraldamise, ülalpidamise ja alluvuse küsimustes tõusid lahkkelid, eriti rüütelkonna ja kiriku vahel.

Liivimaa sinodil valiti komisjon, kes pidi tegema ettepaneku koolide olukorra parandamiseks. Sinod pidas vajalikuksutsuda ellu eraldi valitsusasutus maakoolide jaoks, samuti peeti vajalikuks eesti ja läti seminaride asutamist kihelkonnakoolide õpetajate ettevalmistamiseks. Kihelkonnakoolid pidid ette valmistama vallakooliõpetajaid. Need ettepanekud esitati konsistoriumile ja maanõunike kolleegiumile. 1839. a. maapäev ühines nende ettepanekutega.

A. 1840 otsustati luua **Liivimaa kubermangu jaoks ülem-maakoolivalitsus**. Sellele alluvad *kreisi-maakoolivalitsused*, mis töötavad kreisi ülemkiriku-eestseisja- ameti juures, koosnedes ülem-kirikueestseisjaameti liikmeist (ülem-kirikueestseisja juhatusel) ja kahest koolirevidendist (üks ilmalik ja üks vaimulik). Liivimaa eesti alal asusid tollal Tartu-Võru ja Pärnu-Viljandi ülem-kirikueestseisja ametid. Ülem-maakoolivalitsus koosnes neljast kreisi-maakoolivalitsuse esimehest, kindralsuperintendentist, ühest asjatundjast koolinõunikust ja õigusteadusliku haridusega sekretärist.

Kubermangu valitsus kinnitas selle otsuse a. 1840. Uus Liivimaa talurahvaseadus lisas 1849 ülem- ja kreisi-maakoolivalitsusele veel *kihelkonna-koolivalitsuse*, mis ühe kohaliku kirikueestseisja juhtimisel pidi koosnema kohalikust kirikuõpetajast, kihelkonnakooliõpetajast ja ühest kihelkonna koolivanemast. Ühtlasi

tunnistas seadus luterlikud vallakoolid kiriklikeks asutusteks, mida valitses kiriklik võim.

Eestimaal olid vastavad instantsid: *Ülem-koolikomisjon* (ehk Ülem-maakoolikohus), *Maakonna koolinõukogu* (ehk -komisjon), *Kihelkonna koolivalitsus* (ehk -komisjon).

Koole visiteerisid²² e. revideerisid *Liivimaal* kreisi maakoolivalitsuse revidendid ja Ülem-maakoolivalitsuse koolinõunik; esimene koolinõunik oli *Carl Ulmann* (1843-56), keda on hinnatud kui "väsimatut visitaatorit". *Eestimaal* visiteerisid maakonna-koolinõukogude inspektorid-revidendid ja vaimulikud liikmed. Koolide visitatsioonid toimus kõnesoleval perioodil rohkesti ning nendega olid enamasti seotud koolikonvendid. Visitatsioonid kujunesid suupäeviks lastele ja lastevanemaile, koolmeistritele ja revidentidele, osalt ka kogudustele, eriti kui visitatsiooni peeti kirikus, nagu see kaua aega toimus Tartu-Võru ringkonnas.

Seminarid, mis valmistasid ette kihelkonnakooliõpetajaid, asutati Volmaris (1839) ja Valgas (1848). Seal õppisid ka eestlased; õpetus oli saksakeelne. Vallakooliõpetajate seminarid asutati *Eestimaal* Kuudas ja Paslepas (rootslaste jaoks), *Saaremaal* Kaarmal (1871), *Liivimaal* Tartus (1873).

Rikastus **koolikirjandus**. 1852-64 ilmus Põlva õp. *Johann Georg Schwartzi* toimetusel *Koli-ramat* 8 osas (eesti keele õigekirjutus, rehkendus, looduslugu, tervishoid, maateadus, füüsika, ajalugu). Õpikuid kirjutas *Carl Robert Jakobson* (*Uus Aabitsaraamat*, 1866; *Kooli Lugemise raamat*, 1867; *Veikene geograafia*, 1868, noodiraamat *Vanemuise Kandle healed*, 1869), neid andis välja põhiliselt Eesti Kirjameeste Selts.

Koolitöö tulemused olid tähelepanuväärsed. A. 1886 töötas *Liivimaal* 1 097 maarahvakooli (123 kihelkonna- ja 974 vallakooli); 93 % kõigist kooliealistest lastest sai õpetust kas koolis või kodus. A. 1880 töötas *Eestimaal* 532 kooli (2 seminari, 13 kihelkonna- ja 517 vallakooli). Kirjaoskamatu oli 1881. a. Liivimaa eesti alal 5,6 %, Eestimaal 6 %.

Saaremaal olid kooliolud halvemad, sest ligi kolmandik elanikkonnast oli astunud riigikiriku liikmeks. A. 1886 töötas Saare- ja Muhumaal 148 kooli (Kaarma seminar, 12 kihelkonna- ja 135 vallakooli).

1896. a. oli kirjaoskamatu Liivimaal 2 %, Eestimaal ainult 0,6 %.

Riigikiriku eestlastest liikmetel olid omad kiriklikud rahvakoolid, kuid need kiratsesid, sest kogudused oli uued; sagedasti puudusid kooliruumid ja kooliõpetajad said liiga väikest palka. Kroonumõisate jaotuse, õigeusu vennaskondade ja riiklike toetuste abil püüti nende koolide tegevust edendada, kuid nad jäid ikkagi ministeeriumikoolide kõrval varju.

Venestamise tagajärjel katkes koolide paljutootav areng²³. Maarahvakoolid allutati a. 1886 haridusministeeriumile, 1887 rahvakoolide direktoritele ja inspektoritele. Ainult usuõpetus jäi kiriku järelevalve alla ja praostide visitatsioonid käisid vaid selle aine kohta. Seniseid maakoolivalitsusi ei kaotatud ära, küll aga suruti nad sel määral tahaplaanile, et nad pidid oma tegevuse katkestama. A. 1887 anti määrus, et kõigis koolides peab õppekeeleks olema vene keel. Vallakoolides lubati tarvitada eesti keelt ainult kahel esimesel õppeaastal, kuid sedagi luba püüti piirata veel aastal 1905. Aastaks 1893 viidi venestamine enam-vähem lõpule: suleti eesti seminarid (a. 1910 viimasena Kaarma seminar); 1893 suleti Eesti Kirjameeste Selts ja nimetati Tartu ülikool ümber Jurjevi ülikooliks. See olukord kestis a-ni 1917.

53. LUTERLIKU JA ÕIGEUSU KIRIKU VAHEKORD 1865-1905

Olgugi et riigikirikusse astujaile ei antud lootusi ainelise olukorra paranemise mõttes, olid paljud seda siiski lootnud ning tahtsid nüüd “vene kirikust” oma endistesse kogudustesse tagasi pääseda. Kuna seadus seda ei võimaldanud, ristisid paljud ise oma lapsed ja matsid oma surnud, elasid koos laulatamata ning käisid vargsi luteri kirikus armulaual. See olukord äratas tähelepanu ka välismaal ning keiser Aleksander II²⁴ saatis 1864. a. krahv *Vladimir Bobrinski* Liivimaale asjaolusid uurima. Krahvi arvates oli vene kirikust lahkuda soovijate sunniviisiline kinnipidamine kirikule alandav; Balti kubermangude u. 140 000 ortodoksist oli omal vabal tahtel riigikiriku liikmeks vaid iga kümnes. Seepeale lubas **keisri käskkiri 15. III 1865** sega-abielupaaride laulatamist õigeusu kirikus toimetada, vastupidi senisele korrale, *ilma reversaalita* (s.t. kirjaliku kohustusega, et abielupaari lapsed ristitaks ja kasvatataks riigikiriku kombe järgi). Kuna seda määrust ametlikus seadustekogus ei avaldatud, ei hoolinud riigikiriku vaimulikud sellest ning tõstsid kaebusi nende luterlike õpetajate vastu, kes käskkirja kohaselt talitasid, kuni a. 1874 ministeeriumi määrus seiskas kõik seda laadi kohtuprotsessid. Keisri käskkiri kehtis kuni a. 1885, selleks ajaks oli Liivimaal ligi 40 000 (teistel andmetel 35 000) endist luterlast (või nende last) tulnud tagasi oma kirikusse.

Tagasipöördumist püüti riigikiriku vaimulike ettepanekul pidurdada selle läbi, et a-tel 1866-70 jagati mõne kroonumõisa maa peaasjalikult riigikiriku kogudustele, koolidele ja kirikuliikmeile.

Usuvahetus Eestimaal 1883. a. tõi riigikirikusse ligikaudu 3 000 eestlast, kelle üheks ajendiks olid vastuolud mõisnikega, mis teravnesid senaator Manasseini revisjoni (Liivi- ja Kuramaal 1882-83) puhul. Usuvahetus Eestimaal kubermangus, valdavalt Läänemaal, kestis a. 1883-87 (nt. salviti a. 1885 kokku 1 800, järgmisel aastal 3 575 ning a. 1887 veel 1 791 inimest, edaspidi tunduvalt vähem; aastaks 1897 oli 13,2 % Läänemaa elanikest astunud õigeusu kirikusse (vrd. Plaat 1992).

Reversaalnõude taaskehtestamine 1885. a. keiser Aleksander III poolt põhjustas hulgaliselt kohtuprotsesse luterlike vaimulike vastu²⁵. Ka neid, kes olid a-tel 1865-85 luteri kirikusse tagasi tulnud (nn. rekonvertiidid), hakati jälle kohtlema riigikiriku liikmetena. A. 1892 seisis kohtu ees 101 õpetajat, 1884-94 toimus 199 kohtuprotsessi luterlike õpetajate üle, keda kas vallandati ametist, karistati rahaträhviga või saadeti Siberisse asumisele. Protsessid lakkasid keisri surmaga 1894. a.

Aleksander III isilikul soovil oli a-tel 1885-94 Eestimaal kuberneriks agar venestaja **vürst Sergei Sahhovskoi**. Pidades luterlikku kirikut ainsaks sidemeks eestlaste ja sakslaste vahel, toetas kuberner igati riigikiriku ülesehitamist Eestimaal. Kohe (1885) seiskas ta Illuka luterliku kiriku ehitamise, mis pidi Eestimaal rüütelkonna ainelisel toetusel kerkima **Kuremäele** vastukaaluks seal asuvale õigeusu kabelile. Kubeneri algatusel pandi a. 1886 maksma seadus, mis lubas sundvõõrandada mõisamaid ja kinnisvarasid kiriku jaoks. A-ks 1891 nõutas kuberner keisrilt loa võõrandada kogu Kuremäe mägi koos valmiva kirikuga. Samal aastal toodi Kuremäele Jõhvis asunud õigeusu õeskond, a-tel 1892-95 ehitati siia uue naiskloostri põhihoonestik. Klooster on tuntud ka **Pühtitsa** nime all.

Sajandivahetusel oli riigikirikul 146 824 eestlasest liiget 102 koguduses (Liivimaal 124 898, Eestimaal 21 931). Pärast **1905. a. sallivuse-käskkirja**, millega anti täiskasvanuile õigus oma kiriklikku kuuluvust ise valida (sega-abieludest sündinud lapsed pidid 21. eluaastani riigikirikusse jääma), pöördus veel teatav arv eestlasi luterlikku kirikusse tagasi.

57. EESTI APOSTLIK-ÕIGEUSU KIRIK KUNI A. 1938

Õigeusulised eestlased olid endile ammu soovinud eesti soost piiskoppi. Nad vabanesid valitseva vene vähemuse eestkostmisest (nagu luterlased sakslaste omast) alles 1917. aastal, kui äsja (5. XI 1917) valitud Moskva patriarh *Tihhon* andis meie maa õigeusklikele esimese eesti soost ülemhingeekarjase. 31. XII 1917 pühitseti Tallinnas piiskopiks senine Peterburi eesti koguduse preester *Paul Kulbusch* (*13. VII 1869 Pootsis), kelle piiskopinimeks sai **Platon**⁸. Ta suri märtrina juba aasta hiljem (vt. § 54) ja maeti Tallinna Issandamuutmise kirikusse. Mõni nädal enne Krediidkassa veresauna oli ta andnud piiskopkonna nõukogule täie volituse kiriku asjaajamiseks. Nõukogu ja Ülemaalse Kirikutegelaste Kongressi üksmeelsel otsusel kutsuti Platoni järglaseks Tomski Ülikooli filosoofiaprofessor *Aleksander Kaelas*, kes aga haigestus teel Eestisse ning suri Irkutski linnas 19. IV 1920. Seepeale valiti iseseisva Eesti õigeusu kiriku ülempiiskopiks Pärnu preester *Aleksander Paulus*, kes kinnitati ametisse Moskva patriarhi *Tihhoni* poolt; tema ametissepühitsejaks olid Soome ja Pihkva peapiiskop. Kuna läbikäimine mais 1922 vangistatud patriarhiga osutus võimatuks, astus EAÕK (koos Soome Õigeusu Kirikuga) 9. VI 1923 Konstantinoopoli patriarhi *Meletiose* jurisdiktsiooni, kusjuures meie kirikupeale anti tiitliks **metropoliit Aleksander** (*2. II 1872 Uue-Vändras, 18. X 1953 Stockholmis). Tema juhtimisel püüti kiriku elu korraldada ning eestipärastada, eriti eestikeelsete laulude osas. A. 1922 anti välja *Eesti Ap.-õigeusu Kiriku Lauluraamat*, millest ilmus teinegi trükk; a. 1936 ilmus *Eesti Ap.-õigeusu Kiriku Lauluraamatu viisid*, kuna täiskogus 1937. a. võeti vastu uus *Teenistuse ja talituse raamat*.

Uutele riigiseadustele vastav *Eesti Apostliku-Õigeusu Kiriku Põhimäärus* kehtestati a. 1935. Selle alusel peeti esimene *esinduskogu* koosolek Tallinnas 3.-4. I 1936. Esinduskogu oli *täiskogu* otsuste täidesaataja. 1937. a. täiskogu valis Narva piiskopiks preester *Pavel Dmitrovski*, kes oli lõpetanud vaimuliku akadeemia. Petserimaa piiskopiks valiti a. 1938 *Nikolai Bunin*.

Kiriku ametlikuks ajakirjaks oli *Uus Elu* (1918-32), mille asemele tulid üldisemad *Usk ja Elu* (al. 1932) ja *Elutõde* (al. 1936). Koguduste juurde asutati hoolekande ja sisemisjoni osakondi, ametisse pandi sisemisjonär. 1934 kuulus kirikusse üle 200 000 liikme 158 koguduses (vt. ka § 63, m. 21). Kogudusi hakati ümber korraldama tarvitatava keele alusel eesti, vene ja segakogudusteks. Ajavahemikus 1917-40 ehitati 15 uut kirikut.

Kloostreid oli kaks: *Petseri* mungaklooster (asut. u. 1470)⁹ ja *Kuremäe* (Pühtitsa) nunnaklooster (u. 100 nunnaga), millel oli Tallinnas filiaal. Tuntud oli iga-aastane palverännak Vasknarvast Kuremäele.

Vaimulike ettevalmistus toimus Petseri kloostri juures töötavas *Vaimulikus seminaris*, mille rektoriks oli kloostriülem piiskop Nikolai. Akadeemilise hariduse soovijail oli võimalik õppida Tartu Ülikooli ap.-õigeusu õppetooli juures.